
Joke Mooij

**DE BOERENLEENBANK IN ZUID-LIMBURG
TOT 1920***

---

* Met dank aan mr. Jan van der Meer, bedrijfsarchivaris van de Rabobank, voor zijn hulp bij de totstandkoming van deze bijdrage.

Abstract

Cooperative agricultural banks in the south of Dutch Limburg before 1920

Little is known about the dissemination of the cooperative ideas of F.W. Raiffeisen and the early history of the *boerenleenbanken* in the south of Dutch Limburg. This study explores the structure of regional banking system around 1900 and the actors that were involved in the founding of seven cooperative agricultural banks. Over time all seven have become part of today's Rabobank Centraal Zuid-Limburg. Archival research shows that these banks provided agricultural business credits as well as social credits within their local communities. Due to the geographical location the circulation of neighbouring currency was well accepted in this region and by these small banks. World War I however disrupted the regional economic structures and with it the cash circulation as records show.

De hoogontwikkelde land- en tuinbouw is een belangrijke economische factor in de Nederlandse en in de Limburgse economie, zowel nu als in het verleden. Hierbij heeft de organisatie van de agrarische sector, waaronder de boerenleenbanken, een grote rol gespeeld. Daarbij lijken de eerdere ontwikkelingen in de Duitse gebieden een beduidende bron van inspiratie te zijn geweest voor het ontstaan van de Nederlandse boerenstandsorganisaties en het coöperatieve landbouwkredietwezen. Dat laatste werd gemodelleerd naar het systeem-Raiffeisen.

Op 30 maart 2018 is het 200 jaar geleden dat in het Duitse Hamm Friedrich Wilhelm Raiffeisen (1818-1888) werd geboren. Deze sociaal bewogen plattelandsburgemeester uit het Westerwald is de geschiedenis ingegaan als de geestelijk vader van het coöperatieve landbouwkrediet.¹ Zijn ideeën en ervaringen op het terrein van armoedebestrijding en pogingen om via kredietcoöperaties te komen tot verbetering van de leefomstandigheden van de plattelandsbevolking, beschreef hij in zijn boek *Die Darlehnskassen-Vereine* (1866). Het zogeheten Raiffeisenmodel vond ook in andere delen van Duitsland en Europa navolging. Er zouden echter nog bijna drie decennia verstrijken voordat het model in Nederland definitief postvatte in de vorm van de eerste, op coöperatieve leest geschoeide landbouwkredietbanken, de zogeheten boerenleenbanken.

1 Zie onder andere de internationale informatie op <https://raiffeisen2018.de/>

Geschilderd portret van Friedrich Wilhelm Raiffeisen (1818-1888), de geestelijk vader van het coöperatieve landbouwkrediet. Het portret is in 1972 vervaardigd door Bob Bruijn. Collectie Rabobank Bedrijfshistorie. Foto: Bart Versteeg, Den Haag.

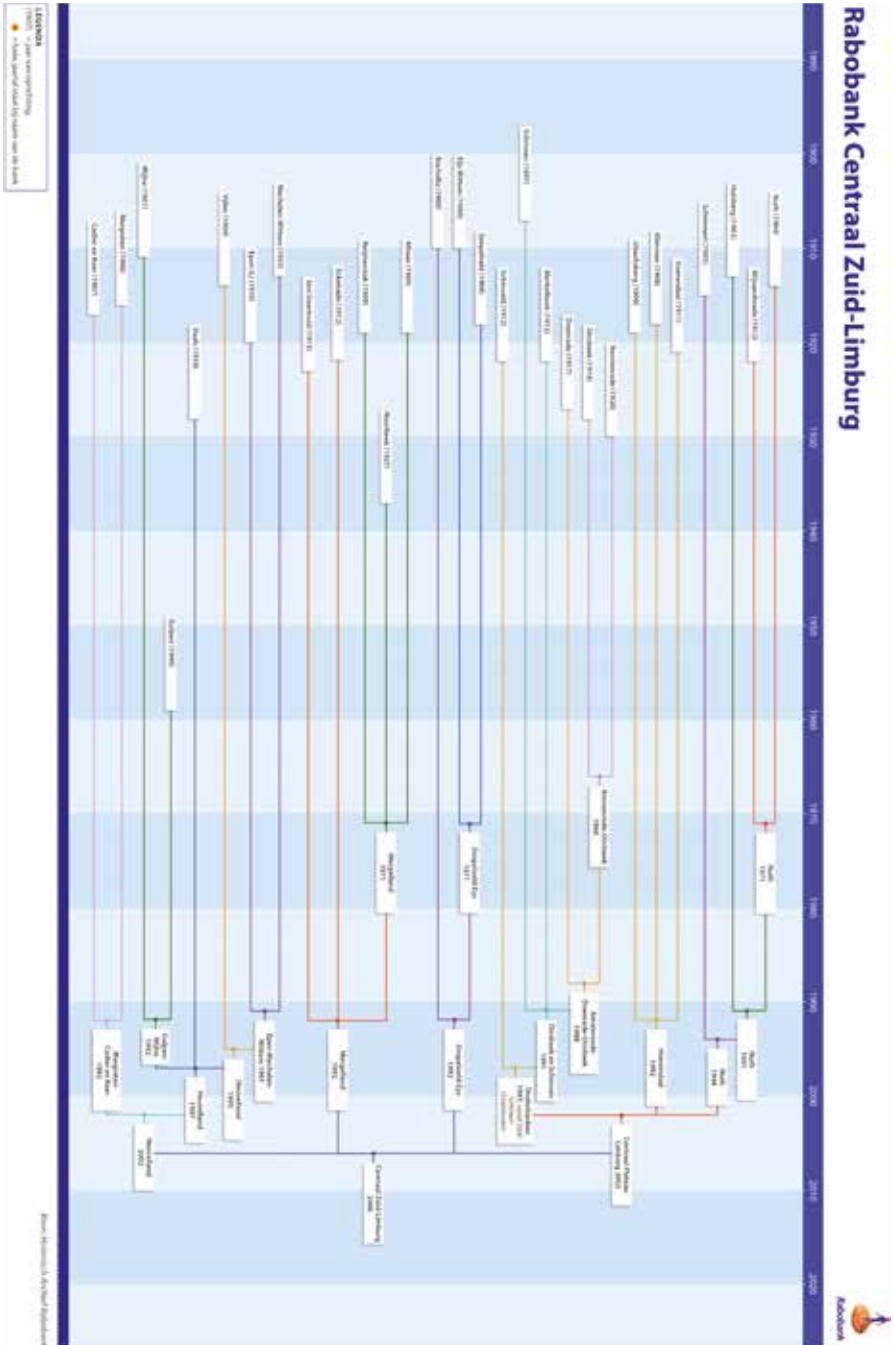
Net als in de rest van Nederland ontstonden in de provincie Limburg aan het einde van de negentiende eeuw de eerste banken naar voorbeeld van Raiffeisen. De overgrote meerderheid van deze kredietcoöperaties zou zich aansluiten bij een van de twee in 1898 gevormde centrale bankorganisaties. Mede door de propaganda van deze nationale organisaties voor het coöperatieve landbouwkrediet groeide het aantal banken tot 1.324 in 1955 om daarna te dalen als gevolg van lokale fusies. In 1972 fuseerden de twee centrale organisaties tot Rabobank Nederland. Daarna namen de bij haar aangesloten banken eveneens de naam Rabobank aan.²

Begin 2018 telt Nederland nog 102 lokale Rabobanken. Eén daarvan is Rabobank Centraal Zuid-Limburg. Haar werkgebied bestrijkt het landelijk gebied tussen de gemeenten Sittard-Geleen, Maastricht en Kerkrade en Heerlen.³ In 2006 is zij ontstaan uit de fusie van Rabobank Centraal Plateau Limburg, Rabobank Simpelveld-Eys, Rabobank Mergelland en Rabobank Heuvelland, die op hun beurt eveneens het product van fusies waren. Door zo de historische lijnen terug te volgen komen er 29 oorspronkelijke banken in beeld, die op twee na allemaal

2 Zie hiervoor onder andere Keetie Sluyterman e.a., *Het coöperatieve alternatief: honderd jaar Rabobank 1898-1998* (Den Haag 1998).

3 Deze steden behoren tot de werkgebieden van andere Rabobanken in Limburg.

Figuur 1: Stamboom Rabobank Centraal Zuid-Limburg

werden opgericht in de periode 1897-1920 (zie figuur 1).⁴ Over het ontstaan en de ontwikkeling van deze boerenleenbanken is tot dusver weinig geschreven. Deze bijdrage beoogt daarin verandering te brengen.

In de volgende paragrafen wordt aandacht besteed aan de achtergronden en de ontwikkeling van het landbouwkredietwezen in Nederland tot 1920 in het algemeen en in de provincie Limburg in het bijzonder. Daartoe wordt kort stilgestaan bij de achterliggende wetgeving, de nieuwe samenwerkingsverbanden die vanaf 1870 ontstaan en aan de structuur van het gehele bankwezen in Limburg rond 1900, dus ook de algemene banken en de samenhang met het omliggende buitenland. Deze paragrafen dienen als kader voor een beschrijving van het ontstaan en het functioneren van zeven banken die behoren tot de oudste delen van Rabobank Centraal Zuid-Limburg. Een bijzonder punt van aandacht is de circulatie van vreemd geld, waarbij is gekeken of daarvan sporen aanwezig zijn in het bankarchief.⁵

Achtergronden bij het ontstaan van boerenleenbanken

De opkomst van de landbouwkredietcoöperaties volgens het systeem-Raiffeisen wordt vooral in de oudere literatuur in verband gebracht met de modernisering van de agrarische sector in reactie op de agrarische crisis (circa 1880-1895) en de – zeker volgens vele tijdgenoten – slechte regeling van het kredietwezen op het Nederlandse platteland.⁶ Dat laatste was ook een van de conclusies van de Staatscommissie voor den Landbouw van 1886.⁷ De overheid onderschreef de aanbevelingen van deze Staatscommissie om te komen tot verbetering van het kredietwezen op het platteland via leenbanken naar voorbeeld van het systeem-Raiffeisen, maar liet vervolgens de realisatie daarvan over aan het particulier initiatief. Wel zou zij na 1900 via een financiële tegemoetkoming in de gemaakte oprichtingskosten het Raiffeisen-systeem in de beginfase ondersteunen. De landbouwproblematiek

4 Van latere datum zijn de boerenleenbank in Noorbeek (1927) en de boerenleenbank in Gulpen (1949).

5 Zie J. Mooij, 'Guldens versus franken en thalers: de geldcirculatie in Limburg tussen 1839-1914', *Studies over de sociaal-economische geschiedenis van Limburg/Jaarboek van het Sociaal Historisch Centrum voor Limburg* XLIX (2004) 7-29.

6 Zie voor landbouwcrisis bijvoorbeeld J.L. van Zanden, *De economische ontwikkeling van de Nederlandse landbouw in de negentiende eeuw, 1800-1914* (Utrecht 1985); *idem*, 'The First Green Revolution: The Growth of Production and Productivity in European Agriculture, 1870-1914', *The Economic History Review* 44(2) 1991, new series, 215-239.

7 Zie Staatscommissie, *Verslag* (1890) 31. Zie voor nuanceringen R. Rommes, *Voor en door boeren? De opkomst van het coöperatiewezen in de Nederlandse landbouw vóór de Tweede Wereldoorlog* (Hilversum 2014) 240-241.

en de kredietverlening op het platteland hadden in die jaren brede maatschappelijke aandacht, zo blijkt uit de vele onderzoeken en publicaties uit die tijd. Over de mogelijke oplossingen liepen de meningen uiteen. Sommige auteurs wezen op de mogelijkheden van de Duitse coöperatieve banken van Schultze-Delitzsch of Raiffeisen. Anderen toonden zich om uiteenlopende redenen huiverig voor een dergelijke oplossing. De coöperatie kwam als organisatievorm in het toenmalige Nederlandse bankwezen nauwelijks voor. Dat gold echter niet voor de coöperatieve organisatievorm als zodanig, die was sinds 1855 al breder bekend.

Wetgeving

De grondwetswijziging van 1848 en de daaropvolgende Wet tot regeling en beperking der uitoefening van het recht van vereniging en vergadering van 1855 boden in Nederland de juridische basis om naar buitenlands voorbeeld winkel- en arbeidersverenigingen op te richten. Om als rechtspersoon te kunnen functioneren moest een vereniging haar statuten ter goedkeuring voorleggen aan de minister van Justitie. Geleidelijk won de verenigingsvorm in het maatschappelijke en economische verkeer aan belang.⁸ In 1874 meende de toenmalige minister van Justitie echter dat de verenigingsvorm niet bedoeld was voor bedrijfsmatige activiteiten, zoals de oprichters van de coöperatieve kredietvereniging in Amerongen beoogden.⁹ Dit leidde in 1876 tot de Wet op de coöperatieve vereniging. Door de vereisten van een notariële oprichtingsakte – inschrijving van die akte in de openbare registers bij de griffie van het kantongerecht – was het oprichten van een coöperatieve vereniging omslachtiger en duurder dan van een vereniging volgens de wet van 1855. Andere verplichtingen betroffen het dagelijks bijhouden van een (leden)register en het deponeren van alle relevante jaarstukken bij de griffie. Op die manier was in het economisch verkeer duidelijk wat ieders financiële verplichtingen tegenover een coöperatie waren.

Nieuwe samenwerkingsverbanden

De coöperatieve organisatie was een reactie op de economische en maatschappelijke veranderingen die zich in de negentiende-eeuwse samenleving voltrokken. Uit recent historisch onderzoek komt het beeld naar voren dat na 1850 ook op het platteland (coöperatieve) verenigingen de plaats innamen van andere, vaak veel

8 Tussen 1855 en 1903 werden 9.000 verenigingen als rechtspersoon erkend. Daarnaast is er nog een onbekend aantal 'informele' verenigingen geweest. Voor de database van erkende verenigingen zie: M. van Tielhof Erkende verenigingen, 1855-1903; <http://resources.huylens.knaw.nl/erkendeverenigingen>

9 G. Minderhoud, *Landbouw-coöperatie in Nederland* (Groningen 1957) 7; 'Regeling van den regtstand der Coöperatieve Vereenigingen', *De Economist* 26 (1877) 924-940, aldaar 925.

G.F.R. Corten (1833-1917), wandelleraar in dienst van de Limburgse Maatschappij van Landbouw tussen 1870 en 1895. Later werd hij Rijkslandbouwleraar en eerste directeur van de landbouwwinterschool in Sittard. Bron: J.F.R. Philips, J.C.G.M. Jansen en Th.J.A.H. Claessens, *Geschiedenis van de landbouw in Limburg, 1750-1914* (Assen 1965).

oudere samenwerkingsverbanden die geleidelijk waren verdwenen of afgeschaft, zoals dat bij de ‘marken’ en de stedelijke gilden het geval was geweest.¹⁰ Aan het einde van de negentiende eeuw waren er verspreid door het land talloze nieuwe bedrijfsmatige verenigingen (met of zonder rechtspersoonlijkheid) actief. Dikwijls was hun oprichting geïnitieerd en gestimuleerd door de landbouwmaatschappijen, land- en tuinbouwverenigingen, de boerenbonden en in katholieke streken eveneens door priesters. Hoewel de werkwijze en de doelgroep konden verschillen hadden al deze partijen zich tot doel gesteld om de landbouw te versterken. In de jaren 1870 en 1880 hadden de naar Duits voorbeeld geïntroduceerde wandel-

10 Rommes, *Voor en door boeren?*, 37; T. de Moor, *Homo cooperans. Instituties voor collectieve actie en de solidaire samenleving. Oratie Universiteit Utrecht* (Utrecht 2013).

leraren een belangrijke rol gespeeld in het verzorgen van landbouwonderwijs en landbouwvoorlichting op het Nederlandse platteland.

In de jonge provincie Limburg spoorde de zeer actieve wandelleraar G.F.R. Corten, die van 1870 tot 1895 in dienst was van de Limburgsche Maatschappij van Landbouw, tijdens zijn voordrachten de boeren aan om een dorpslandbouwvereniging te vormen om zo tegenwicht te kunnen bieden tegen de tussenhandelaren van wie zij vaak zowel voor de inkoop van bedrijfsbenodigdheden als voor de afzet van hun producten afhankelijk waren. Ook besteedde Corten in zijn vele voordrachten en artikelen aandacht aan de goedkope financieringsmogelijkheden die het systeem-Raiffeisen bood.¹¹ De dorpsverenigingen organiseerden de gezamenlijke aankoop van onder andere meststoffen, regelden onderlinge verzekeringen en verzorgden cursussen, etc.¹² Naar eveneens Duits voorbeeld werden ze ‘casino’s’ genoemd. Ook Raiffeisen had op het belang van goed landbouwonderwijs voor jong en oud gewezen en in dit verband gepleit voor de oprichting van casino’s voor volwassenen.¹³ Mogelijk was Corten geïnspireerd door Raiffeisen’s boek *Die Darlehnskasse-Vereine* (1866), gelet op het feit dat de eerste casino’s in Limburg ontstonden kort na het verschijnen van dit boek.¹⁴ In 1869 waren er al casino’s in Horst, Swalmen, Maasbracht, Stevensweert, Schinnen, Valkenburg en Sint-Geertruid-Eckelrade. In de periode 1870-1894 liep het aantal casino’s in Limburg uiteen van acht tot 70. Na de reorganisatie van de Maatschappij in 1896 werden de plaatselijke afdelingen zelfstandiger en werd het werkgebied verdeeld in tien kringen, die op hun beurt werden onderverdeeld in onderafdelingen of casino’s. In 1896 telden de tien kringen 45 casino’s.¹⁵ Sommige casino’s zouden naderhand opgaan in de plaatselijke afdeling van de boerenbond, andere verdwenen en enkele bleven als zelfstandige organisaties voortbestaan.

11 J.F.R. Philips, J.C.G.M. Jansen en Th.J.A.H. Claessens, *Geschiedenis van de landbouw in Limburg 1750-1914*. Maastrandse Monografieën 4 (Leeuwarden 1992) 233-231.

12 H. van den Bosch, *Landbouwscholen in Wageningen. Naar aanleiding van honderd jaren colleges in de bosbouw-cultuur 1883-1983* (Wageningen 1986) 35-36; Rommes, *Voor en door boeren?*, 95; J. Korsten, *Standhouden door veranderingen. De Limburgse Land- en Tuinbouwbond als behartiger van agrarische belangen 1896-1996* (Nijmegen 1996) 29; Hans Veldman, Eric van Royen en Frank Veraart, *Een machtige schakel in de Nederlandse land- en tuinbouw. De geschiedenis van Cebeco-Handelsraad, 1899-1999* (z.p. 1999) 16-17.

13 F.W. Raiffeisen, *Die Darlehenskassen-Vereine als Mittel zur Abhilfe der Noth der ländlichen Bevölkerung, sowie auch der städtischen Handwerker und Arbeiter; Praktische Anleitung zur Bildung solcher Vereine, gestützt auf sechszehnjährige Erfahrung als Gründer derselben* (Neuwied 1866) 6. <http://publikationen.ub.uni-frankfurt.de/files/15434/raiffeisen.pdf>

14 Korsten, *Standhouden*, 29.

15 *Verslag van den landbouw in Nederland over 1869 opgemaakt op last van den minister van binnenlandsche zaken, eerste gedeelte* (1871) 117; *Het Limburgse voorbeeld vond navolging in Gelderland aldus P. van Cruyningen, Boeren aan de macht? Boerenemancipatie en machtsverhoudingen op het Gelderse platteland, 1880-1930* (Hilversum 2010) 142-144; Korsten, *Standhouden*, 30.

In de negentiende eeuw behoorden de Limburgse boerenbedrijven, die gemiddeld vijf tot zes hectare groot waren, tot de kleinste van Nederland.¹⁶ De agrarische crisis (circa 1880-1895) trof echter alle, zij het in verschillende mate. De oorzaken en de gevolgen van deze crisis zijn elders al uitvoerig beschreven. Hier wordt volstaan met de vermelding dat in de nadagen van deze crisis de boerenbondsbeweging ontstond, een beweging die op haar beurt van groot belang was voor de opkomst van het coöperatief georganiseerde landbouwkredietwezen, waaronder in Limburg.

Boerenbonden

De boerenbonden waren in zeker opzicht een antwoord op de encycliek *Rerum Novarum* (Over nieuwe dingen) uit 1891, waarin geestelijken en burgers werden aangespoord om verenigingen van de werkende stand op te richten als tegenwicht voor zowel het gelijkheidsstreven van het socialisme als voor het *laissez faire* van het liberalisme. Deze aansporing leidde – naar voorbeeld van de Duitse *Bauernvereine* – in 1896 tot de oprichting van de Nederlandsche Boerenbond (NBB) gevolgd door de diverse provinciale bonden, waaronder de Limburgsche Christelijke Boerenbond (LCB). Anders dan de uit 1849 stammende Maatschappij van Landbouw richtte de LCB zich niet zozeer op het geven van landbouwvoorlichting als wel op belangenbehartiging. In 1901 gingen beide organisaties op in de Limburgsche Landbouw Bond (LLB). Vervolgens leidde de fusie met de Nederlandse Tuinbouwraad in 1919 tot de Limburgsche Land- en Tuinbouwbond (LLBT), een brede belangenbehartiger voor alle boeren en tuinders in Limburg.¹⁷

Raiffeisenkasse wordt boerenleenbank

Van meet af aan ijverden de boerenbonden voor de oprichting van zogeheten ‘Raiffeisenkassen’. Vooral de Noord-Brabantse en Limburgse bonden hielden zich bezig met de toekomstige organisatie van het landbouwkrediet in hiertoe gevormde Raiffeisen-commissies.¹⁸ In plaats van ‘Raiffeisenkasse’ zou het Nederlandse equivalent van Raiffeisen’s *Spar- und Darlehnskasse* worden aangeduid als boerenleenbank. Deze boerenleenbanken zouden actief zijn in een kleine kring, waarvan de grenzen zouden samenvallen met die van een parochie of kerkelijke gemeente of buurtschap. Verder zagen de katholieke boerenbonden een belangrijke rol weggelegd voor de clerus bij het bevorderen van coöperatieve kredietverlening op het platteland, want naast ‘het verbeteren van het landbouwkredietwezen’

16 *Ibidem*, 19-20.

17 *Ibidem*, 18-37; J.C.G.M. Jansen en W.J.M.J. Rutten, *Geschiedenis van de landbouw in de twintigste eeuw*. Maaslandse Monografieën 52 (Leeuwarden 1992) 290-292.

18 In Limburg bestond de commissie uit de heren Tasset, Van der Marck, Klinkenberg, Hendrickx en Claessens.

beoogden deze bonden net als de katholieken geestelijken ‘de verheffing van den boerenstand op zedelijk gebied door het bestrijden van slechte gewoonten en misbruiken’.¹⁹ En zo rolde menige Limburgse dorpspastoor, kapelaan of rector in het landbouwbankwezen om vervolgens bij de plaatselijke bank een toezichtrol dan wel de rol van (geestelijk) adviseur te vervullen.

Algemeen bankwezen in Limburg rond 1900

De boerenleenbanken waren door hun coöperatieve vorm en hun specifieke doelgroep een nieuw verschijnsel binnen het Nederlandse financiële bestel van het einde van de negentiende eeuw. Anders dan het gros van de bestaande instellingen boden zij hun leden een meer op de agrarische sector toegesneden financieringsmogelijkheid. In sommige plattelandsgebieden kwamen boeren en tuinders niet snel in contact met een kredietverlenende instelling zoals een handelsbank, gelet op het feit dat die er nauwelijks waren plus dat die ook nog eens in de steden waren geconcentreerd.

Volgens opgaven telde Nederland 242 handelsbanken in 1900. Daarvan waren er slechts zeven van Limburgse origine, waarvan er vier waren gevestigd in Maastricht, twee in Venlo en één in Roermond.²⁰ In die tijd waren de meeste handelsbanken kleine lokaal werkende firma’s. Ook de al grotere vennootschappelijke handelsbanken hadden niet of nauwelijks bijkantoren. Een van de weinige banken die wel over een landelijk filialennet beschikte was de Nederlandsche Bank (DNB). Op grond van de Bankwet had DNB sinds 1864 een agentschap in Maastricht, waaronder in 1900 drie zogeheten correspondentenschappen ressorteerden, namelijk in Venlo, Roermond en Sittard.²¹ Naast banken konden goeude burgers, industriëlen en notarissen een beroep doen op de kredietfaciliteiten van DNB, maar geen boeren.²² Over de eveneens in de provinciehoofdstad gevestigde NV Maastrichtse Hypotheekbank voor Nederland is weinig bekend. Verder waren er in Limburg nog een onbekend aantal spaarbanken.²³ Of er behalve Belgische en Duitse verzekeringsmaatschappijen ook banken uit die landen actief waren,

19 Op. cit. Ph.C.M. van Campen, P. Hollenberg en F. Kriellaars, *Landbouw en landbouwcrediet 1898-1948: vijftig jaar geschiedenis van de Coöperatieve Centrale Boerenleenbank Eindhoven* (Eindhoven 1949) vii; Th.H.A.M. van der Marck, *Boerenleenbanken volgens het systeem-Raiffeisen*. Het Bankwezen XII (Wassenaar 1924) 35.

20 De Nederlandsche Bank, *Nederlandse financiële instellingen in de twintigste eeuw: balansreeksen en naamlijst van handelsbanken*. Statistische Cahiers 3 (Amsterdam 2000) IIIB.

21 A.M. de Jong, *Geschiedenis van de Nederlandsche Bank*, Vol. I-4 (Amsterdam 1964-1967) II, hoofdstuk 3.

22 J. Kymmell, *Geschiedenis van de algemene banken in Nederland, 1860-1914*. IIB NIBE-bankhistorische reeks 18 (Amsterdam 1996).

23 Rommes, *Voor en door boeren?*, 261.

is niet bekend maar het is wel aannemelijk gezien de ligging en de staatkundige geschiedenis van Limburg.²⁴

Wanneer de eigen middelen niet toereikend waren, dan waren de Limburgse boeren en tuinders voor financiering van aankopen en investeringen meestal aangewezen op familie, bekenden, leveranciers of de plaatselijke notaris. De boerenleenbank opende voor hen de mogelijkheid om samen met dorpsgenoten te zorgen voor een goedkopere en passende financiering en bood hen tevens de mogelijkheid om geld voor later opzij te zetten en dus te sparen. De lokale gemeenschappen bleken uiteindelijk meer te sparen dan te lenen. Wellicht was dat mede mogelijk doordat de inkoop van mest- en diervoeders via de boerenbonden verliep. De gezamenlijke inkoop was goedkoper en de betaling verliep anders waardoor er minder lang beslag werd gelegd op de eigen middelen van de boeren.²⁵

Met het ontstaan van de Limburgsche Christelijke Boerenbond kwam de coöperatieve beweging pas echt op gang. Rond 1920 was de hele agrarische sector in deze provincie, net als in de rest van Nederland trouwens, coöperatief georganiseerd geraakt van aankoop, verwerking tot afzet van agrarische producten. Hierbij vormde de boerenleenbank een belangrijke schakel.

Boerenleenbanken

Dankzij de sterke positie van de katholieke boerenbonden in de provincies Noord-Brabant en Limburg kwamen vanaf 1897 de boerenleenbanken in hoog tempo van de grond. In 1903 waren er in heel Limburg al 34 banken actief. In datzelfde jaar bevonden zich in de provincies Noord-Brabant en Limburg meer dan 50 procent van alle boerenleenbanken in Nederland.²⁶ Twee jaar later was dit percentage gedaald tot ruim 35, hoewel het aantal banken in beide provincies nog wel was toegenomen. Ondertussen was de rest van Nederland namelijk bezig met een inhaalslag (zie tabel 1).

24 Vgl. H. Pohl, 'Grenzübergreifende Aktivitäten von Banken und Versicherungen 1850-1914', *Studies over de sociaal-economische geschiedenis van Limburg/Jaarboek van het Sociaal Historisch Centrum voor Limburg XXII* (1977) 153-172. In het bankarchief zijn verwijzingen aangetroffen naar een polis van de Assurantie Compagnie van de Schelde en naar de Aachen-Leipziger Versicherung. Archief Rabobank Nederland (ARN), Rabobank Centraal Zuid-Limburg (CZL) inv.nr. SCH_09.

25 CCB, Officiële verslag der Algemeene Vergadering, 21 juni 1915, 4.

26 Van der Marck, *Boerenleenbanken*, 64; vergelijk J.P.B. Jonker, 'Welbegrepen eigenbelang; ontstaan en werkwijze van boerenleenbanken in Noord-Brabant, 1900-1920', *Jaarboek voor de geschiedenis van bedrijf en techniek V* (1988) 188-227, aldaar 190.

Nog vóór de eeuwwisseling waren er in Limburg meer dan tien boerenleenbanken gestart. In 1897 was in Eysden met hulp van de Maatschappij van Landbouw de Coöperatieve Voorschot- en Spaarbank “Eijsden” opgericht.²⁷ Met steun van de LCB kwamen er in de jaren 1897-1900 boerenleenbanken in Swalmen, Schinnen, Beesel, Buggenum, Heel, Ell, Hunsel, Kerkrade, Meijel, Maasbracht, Sittard, Baexem en Venray.

De initiator was dikwijls de plaatselijke pastoor of kapelaan al dan niet in gezelschap van het hoofd van de school, de burgemeester en enkele leden van de boerenbond. Dat eerste was bijvoorbeeld het geval in Hulsberg waar pastoor J.Th.W.A. Dirix het voortouw nam. In het naburige Nuth volgde pastoor J.R. Voncken in 1904 diens voorbeeld om met steun van enkele invloedrijke dorpsgenoten ‘... ook in deze gemeente zulk een nuttige instelling en voor den landbouwstand en anderen ingezetenen in het leven te roepen’.²⁸ In 1908 ontstond de bank in Simpelveld uit het gezamenlijke initiatief van de pastoor, het hoofd van de school en de burgemeester. Van Sint-Geertruid is bekend dat daar de landbouwonderwijzer uit Reijmerstok via lezingen de inwoners van het dorp warm had gemaakt voor het idee van een boerenleenbank. Vervolgens had de burgemeester in 1913 het initiatief genomen tot de oprichting van de bank met als werkgebied de parochie Sint-Geertruid.²⁹ Een jaar eerder was in Wijnandsrade weer een pastoor de initiator geweest. N. Pijls, de plaatselijke pastoor, was een broer van J.H.H. (Henry) Pijls die in 1896 een actieve rol had gespeeld bij onder meer de totstandkoming van de NBB, de afdeling van de boerenbond in Schimmert en de oprichting van de boerenleenbank in Schinnen, waar hij vervolgens jarenlang een bestuursfunctie zou vervullen. Daarna was Henry Pijls samen met enkele andere Limburgse coöperatoren betrokken geweest bij de vorming van de Coöperatieve Centrale Boerenleenbank, waar hij zitting nam in het bestuur en aansluitend in de raad van toezicht.³⁰ Net als zoveel andere bestuursleden combineerde hij die bestuurlijke functies met die van volksvertegenwoordiger.³¹

27 “COÖPERATIEVE VEREENIGINGEN. No. 494”. “Nederlandsche staatscourant”, s-Gravenhage, 29-07-1897. Geraadpleegd op Delfher op 04-05-2018, <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=MMKB08:000171598:mpeg21:a0019> Deze bank werd in 1902 ontbonden.

28 ARN, CZL inv.nr. NUT_01; Notulen algemene vergadering, 28 mei 1905.

29 J.E.M. Custers en J.J.G. Drummen, 1913-1988, 75 jaar Rabobank Sint-Geertruid (Sint-Geertruid 1988).

30 Bulletin Wijnandsrade 31 (2012) 49, 15-16, <http://www.vriendenvanwijnandsrade.nl/>; CCB, Maandelijkse Mededeelingen, 1 november 1928.

31 Jansen en Rutten, *Geschiedenis van de landbouw*, 282-298.

De oprichters van de Boerenleenbank van Reijmerstok, gefotografeerd in 1915. Collectie Rabobank Bedrijfshistorie.

Oprichting en inrichting

Elke boerenleenbank was een zelfstandige kredietvereniging met een beperkte werkkring, een eigen bestuur, een eigen balansverantwoordelijkheid en een eigen administratie. Overeenkomstig het systeem-Raiffeisen kwamen alleen leden in aanmerking voor kredietverlening door hun boerenleenbank. Sparen bij de bank konden alle dorpsbewoners.

Bij de oprichtingsvergadering waren doorgaans enkele bestuursleden van de lokale afdeling van de boerenbond aanwezig, die vervolgens door de leden van de bank werden verkozen als lid van het bestuur of de raad van toezicht. De betreffende mannen behoorden vaak tot de notabelen van het dorp of gemeente, waar ze burgemeester, gemeentesecretaris, priester dan wel hoofd van de school waren. Bestuur, raad van toezicht en algemene vergadering vormden samen de bank, ieder met zijn eigen rol en bevoegdheden.

In de eerste jaren namen de oprichters voor de bankstatuten de statuten van de boerenbond als voorbeeld. Aldus werd van de aspirant-leden van de bank gevraagd 'dat men godsdienst, huisgezin en eigendomsrecht in christelijken zin

als de grondslagen van der samenleving erkenne, en zijn gedrag daarnaar regele'.³² Er waren banken die daarnaast in hun statuten hadden opgenomen dat 'voor het lidmaatschap [dat] men Katholiek zij en zich volgens de katholieke beginselen gedrage.' De leden moesten bekwaam zijn om verbintenissen aan te gaan, woonachtig zijn in het werkgebied van de bank en lid zijn van de boerenbond. Ze mochten geen lid zijn van een andere, vergelijkbare boerenleenbank. Ook voorzagen de statuten in het lidmaatschap van erkende verenigingen (dat wil zeggen rechtspersonen) die waren opgericht 'ten bate van den landbouw' en lid waren van de boerenbond. De banken zelf waren op deze grond van deze bepaling eveneens lid van de boerenbond geworden.

Met de publicatie van de statuten in de *Staatscourant* was de erkenning als rechtspersoon een feit. Vervolgens organiseerden de startende banken hun eerste algemene vergadering. Het aantal aanwezigen dat zich bij die gelegenheid inschreef als lid varieerde per bank. Om een indruk te geven: In Schinnen (1898) met als werkgebied de gemeente Schinnen waren dat er 20. In Eys (1901), waar het werkgebied de gehuchten Eys, Overeys, Banenheide, Eysersheide, Trintelen omvatte en 'de afzonderlijk liggende huizen en hoeven der parochie Eys', tekenden 44 personen het ledenregister. Twee jaar later deden 38 mannen hetzelfde bij de boerenleenbank in Hulsberg met als werkgebied de gelijknamige parochie en een gedeelte Aalbeek. In Nuth kwamen weliswaar 80 belangstellenden naar de eerste bijeenkomst, maar werden enkele weken later in 1905 tijdens de algemene vergadering van de bank, met als werkgebied de gemeente Nuth, slechts 58 mannen lid. In 1912 ging de boerenleenbank in Wijnandsrade, met als werkgebied het dorp Wijnandsrade en de gehuchten Swier, Brommelen, Vink en Laar, van start met 21 leden. Ten opzichte van de hoeveelheid mensen dat in hun werkgebied woonde waren die aantallen misschien niet veel, maar naarmate de banken meer geworteld raakten groeide het ledental jaar op jaar. Op 31 december 1920 was het ledental van de eerdergenoemde vijf banken samen gestegen tot boven de 680.

Alle boerenleenbanken in Limburg hadden, zoals alle instellingen met een katholieke signatuur, een geestelijk adviseur. Wanneer de pastoor of kapelaan de (mede)initiatiefnemer tot oprichting van de bank was geweest was het vanzelfsprekend dat hij deze taak op zich nam. In die hoedanigheid was hij doorgaans tevens voorzitter en lid van de raad van toezicht van de boerenleenbank. In 1911 zou een pauselijke maatregel een einde maken aan deze verwevenheid. De gedachte hierachter was dat bij weigering van voorschotten gemor zou kunnen ontstaan bij de leden, wat dan zijn weerslag zou hebben op de rol van de geestelijke

32 De banken aangesloten bij de Coöperatieve Centrale Raiffeisen-Bank lieten deze eis al vrij snel vallen.

en daarmee op de kerk in de gemeenschap. In het vervolg bleef de priester echter als ‘adviseur van rechtswege’ de vergaderingen van de bestuursorganen bijwonen en was hij aanwezig op de algemene ledenvergadering.³³ De mate waarin hij betrokken bleef, hing sterk samen met zijn persoonlijke affiniteit, maar zijn rol bleef door de jaren heen merkbaar en zichtbaar.

Kassier

Tot midden vorige eeuw was de kassier de enige betaalde kracht van de bank. Om de gevolgen van financiële tekortkomingen door de kassier te ondervangen was in de statuten van de banken vastgelegd dat de kassier bij aanvang van zijn werkzaamheden een borgstelling moest overleggen. Het kassierschap was in de regel een nevenfunctie die zeker in de beginjaren niet meer dan een paar uur per week in beslag nam.

Herbergiers of winkeliers kwamen wegens hun afhankelijkheid van de klanten doorgaans niet in aanmerking voor het kassierschap. Vaak vervulde het hoofd van de school deze rol en deed zijn woning of een schoollokaal dienst als bankkantoor. Het was gebruikelijk dat de Zuid-Limburgse kassiers zitting hielden op zondag na de mis gedurende een of twee uur en afhankelijk van de lokale omstandigheden nog een à twee keer in de week ‘s avonds. Een van de uitzonderingen hierop vormde de bank in Schinnen, waar volgens het huishoudelijk reglement de kassier elke dag zitting hield ‘als hij niet belet is’. Als werknemer van de bank had de kassier overigens geen stemrecht in de algemene vergadering en was hij uitgesloten van een functie in het bestuur of de raad van toezicht.

Lidmaatschap en kredietverlening

In tegenstelling tot de Brabantse banken beperkten de Zuid-Limburgse hun kredietverlening niet tot de boeren binnen hun werkgebied. Onder bepaalde voorwaarden kwamen bij hen neringdoenden en winkeliers eveneens in aanmerking voor voorschotten of leningen. Een van de redenen hiervoor was dat de gemeenschappen in Limburg over het algemeen kleiner waren dan in Noord-Brabant. 70 procent van de Limburgse gemeenten telde destijds minder dan 2.000 inwoners en had slechts een kleine middenstand.³⁴ Verder speelde mee dat de verhouding tot de boerenbond een iets andere was dan die in Noord-Brabant.

33 In 1917 werd in de nieuwe Codex (Kerkelijk Wetboek) opgenomen dat geestelijken geen verantwoordelijkheden in geldelijke zaken op zich mochten nemen. J. Mooij, ‘Begonnen als huiskamerbank. De Rabobank in Vught’, in: Jan Jacobs, Lodewijk Winkeler en Albert van der Zeijden (red.), *Aan plaatsen gehecht. Katholieke herinneringscultuur in Nederland* (Nijmegen 2014) 320-340.

34 Hier verschilden de Brabantse en Limburgse vertegenwoordigers in de CCB in hun opvattingen en m.b.t. de interpretatie van Raiffeisen. Dit leidde tot de zogeheten winkelkwestie. Van Campen, Hollenberg en Kriellaars, *Landbouw en landbouwcrediet*, 85-104.

Zo kwam er bij een van de bestudeerde banken in 1906 een aanvraag binnen van een man die een kleine lening wilde voor het aanschaffen van een hondenkar, omdat hij door zijn zwakke gezondheid niet meer in staat was te werken en daarom een kleine venterij in landbouwartikelen wilde beginnen. Verder kwam er zo nu en dan bij een bank een startersaanvraag binnen van iemand die een eigen bedrijfje wilde beginnen en daarvoor gereedschappen en hout nodig had of van een jonge dorpsgenoot die ging trouwen en geld nodig had voor 'de inrichting van het huishouden'. Meestal werden dergelijke kleine leningen door het bestuur goedgekeurd.

Na verloop van tijd was het verplichte lidmaatschap van de boerenbond niet meer zo vanzelfsprekend. Begin 1905 maakte een man bij de aanvraag van een lening bezwaar tegen de genoemde voorwaarde, omdat het lidmaatschap van de boerenbond hem niets bood. Daarbij wees hij op de bank in Nuth waar het verplichte dubbele lidmaatschap niet in de statuten was opgenomen. Opdat 'ook werk van naastenliefde moest kunnen worden gedaan' verleende de boerenbond desgevraagd een ontheffing en kon het bankbestuur in het vervolg in voorkomende gevallen een uitzondering maken.³⁵ Daarbij kon het gaan om een lening om de medische kosten van een overleden familielid te kunnen voldoen of om in het levensonderhoud van een weduwe te voorzien. Andere aanvragen hielden verband met de vereffening en verdeling van een erfenis of waren bestemd voor het betalen van de begraafkosten van een familielid.

Door de kleine werkring van de bank waren de verantwoordelijke bestuurders en leden van de raad van toezicht in staat de kredietwaardigheid van de kredietvrager in te schatten. Toch werd geen enkel krediet verleend zonder zekerheidsstelling in de vorm van een borgstelling. Het bestuur besliste en kon in overleg met de raad van toezicht besluiten een aanvraag te weigeren op grond van een ontoereikende zekerheidsstelling. Dat gebeurde incidenteel ook. In geval van twijfel kon men besluiten om een extra zekerheidsstelling te vragen. Een andere afwijzingsgrond was, dat de aanvrager niet in het werkgebied van de bank woonde. Dit bemoeilijkte immers zowel de beoordeling van de aanvraag als de bewaking van de terugbetaling van het verleende krediet.

Het was bij de banken mogelijk om voorschotten te krijgen met een persoonlijke of een zakelijke borgstelling. In het eerste geval gebeurde de borgstelling veelal door twee familieleden of bekenden. Een andere mogelijkheid was een voorschot onder hypothecair verband, maar deze weg werd vaak niet bewandeld omdat de

35 ARN, CZL inv.nr. SCH_09. In maart 1914 besloten de aanwezigen op de algemene vergadering van de boerenleenbank in Hulsberg de lidmaatschapsis van de boerenbond te schrappen. Zie *idem* HUL01_01.

aanvrager hiervoor een notariële akte moest overleggen. De bijkomende kosten vormden soms een dusdanig beletsel dat de aanvrager op zoek ging naar andere financieringsmogelijkheden.

De voorschotten waren in deze beginjaren bestemd voor de uitbreiding van het eigen akkerbedrijf of voor de aankoop van een tuin, de aanleg van een boomkwekerij of voor de aankoop van een boomgaard. De bedragen die hiermee gemoeid waren varieerden, maar doorgaans ging het om grotere bedragen van vele honderden tot duizenden guldens. In andere gevallen betrof het leningen van 200 tot 500 gulden voor de aanschaf van een fokmerrie, een paard of een koe. In de beginjaren werd overigens niet bij elke bank in de vergadernotulen opgetekend waarvoor de gevraagde lening diende. Na verloop van tijd namen die administratieve verschillen tussen banken af en werd ook in de vergadernotulen bij elke aanvraag het doel van de lening vermeld.

Zoals eerder al werd opgemerkt konden ook andere gewone of coöperatieve verenigingen als zij het landbouwbelang dienden lid worden van een boerenleenbank. Zo kreeg de boerenleenbank in Schinnen in het begin van de twintigste eeuw een belangrijke rol bij de ontwikkeling van de coöperatieve zuivelverwerking en vooral van de boterbereiding. De verstrekte lening stelde de aanvragers in staat een bestaand gebouw voor de productie aan te kopen, dan wel een melkinrichting, zuivel- of boterfabriek te laten bouwen. Daarbij ging het om bedragen van enkele honderden tot enkele duizenden guldens met een looptijd van vijf of tien jaar. In alle gevallen trad het bestuur van de betreffende rechtspersoon – het Koninklijk Besluit moest worden overlegd – op als leden, als verantwoordelijk en borgstellend.³⁶

Verder speelden de banken een rol bij de financiering van de bouw of vergroting van een school in hun werkgebied. In die gevallen was de aanvraag afkomstig van het gemeentebestuur. Ook deed menig kerkbestuur een beroep op de plaatselijke bank voor de financiering van de bouw of uitbreiding van een kerk. Dergelijke verzoeken gingen vergezeld met een bisschoppelijke goedkeuring, wat voor de bank een extra zekerheidsstelling betekende. Daarnaast waren de boerenleenbanken op uiteenlopende wijze betrokken bij de ontwikkeling van de lokale infrastructuur zoals het onderhoud van de spoorwegen door een lokale aannemer, de aanleg van een weg of het slaan van een put voor drinkwater.

36 ARN, CZL inv.nr. SCH_09; Notulen vergaderingen van het bestuur en van de raad van toezicht, 1900-1902.

Algemene vergaderingen

Eenmaal per jaar kwamen de leden bijeen in de algemene vergadering. De leden waren verplicht aanwezig te zijn. Op afwezigheid zonder voorafgaande kennisgeving stond trouwens een boete van 25 cent. Tijdens die jaarlijkse bijeenkomst legde het bestuur verantwoording af, deed de kassier verslag over het achterliggende boekjaar en namen de aanwezige leden besluiten over wijziging van de rentetarieven, etc. Jaar in jaar uit besloten zij de eventuele winsten toe te voegen aan het reservefonds. Daarmee bouwden zij een buffer op voor eventueel minder voorspoedige jaren. Op deze bijeenkomsten werden ook wijzigingen in statuten en huishoudelijke reglementen door het bestuur ter goedkeuring voorgelegd aan de leden en waar nodig werd een en ander toegelicht door de bestuursvoorzitter of de kassier. Doorgaans verliepen de bijeenkomsten volgens een vast stramien en viel er weinig bijzonders te melden over de lokale situatie in relatie tot de bank.

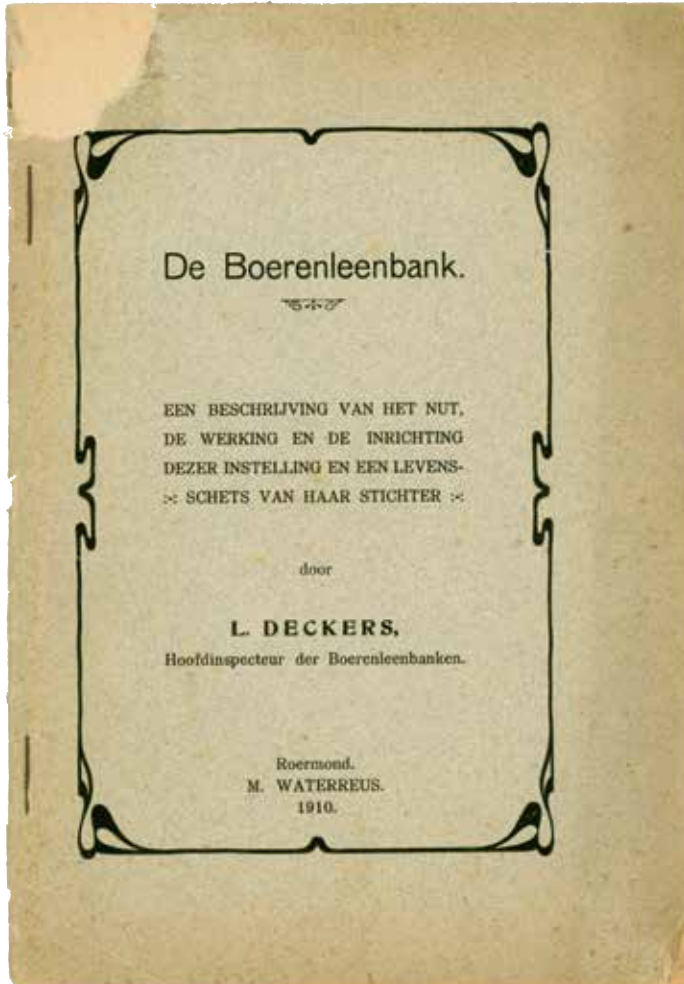
Naarmate de banken een steviger financiële basis kregen, kwam er ruimte om een klein deel van de winst te gebruiken voor kleine giften aan organisaties en goede doelen die ten goede kwamen aan de gehele plaatselijke gemeenschap. Dat kon zijn de parochiebibliotheek of de kruisvereniging. Het zijn slechts twee voorbeelden van een lijst die met de jaren groter werd. Dat gold overigens evenzo voor de bedragen.

Sparen

Vanaf het begin werden de dorpsgenoten aangemoedigd te sparen. De banken gebruikten de spaarinleg voor de kredietverlening aan de leden. Op de bijeenkomsten van de bank wees de (geestelijk) adviseur de aanwezigen op de deugd en het nut van spaarzin. Verder wees hij zijn gehoor erop dat door het naar de bank te brengen dit spaargeld productief kon worden aangewend ten bate van de hele gemeenschap. Om de spaarzin te bevorderen had de bank in Nuth in de eerste statuten (artikel 5) opgenomen dat elk lid bij intrede een spaarboekje kreeg tegen betaling van 10 cent.

Met de jaren steeg bij alle banken het aantal spaarders en daarmee het spaarsaldo. De inleg varieerde per persoon. De bedragen liepen uiteen van 35 cent tot een paar honderd gulden. In de jaren vóór de Eerste Wereldoorlog accepteerden de bestudeerde banken ook 'Duitsch geld' (geen vreemde valuta rekening, maar omwisseling). In 1901 in Eys gebeurde dat tegen een vooraf vastgestelde koers van 59 cent of tegen de 'cours van den dag', zoals in 1902 in Schinnen.³⁷ Het al of niet

37 ARN, CZL inv.nr. SIM_10; Notulen 1^e algemene vergadering, 18 februari 1901; *idem*, inv.nr. SCH_09; Notulen bestuursvergadering, 2 maart 1902.

In tal van boekjes en brochures werd de oprichting van boerenleenbanken gepropageerd en het nut van spaarzin onderwezen. Collectie SHCL.

accepteren van Duitse marken was tot 1914 zelden een agendapunt op de vergaderingen van het bestuur, de raad van toezicht of op de algemene ledenvergadering. Een van de redenen was dat er in Limburg nog altijd veel Duitse en Belgische munten circuleerden, ondanks de verwoede pogingen van de Nederlandse overheid om het vreemde geld uit het binnenlandse betalingsverkeer te weren.³⁸ De brede

38 Mooij, 'Guldens'; Jaap Barendregt, 'Vreemd geld in Nederland in de laatste twee eeuwen', in: W.W. Boonstra en S.C.W. Eijffinger (red.), *Een klassiek econoom met een brede blik. Opstellen aangeboden aan prof. dr. Hans Visser* (Den Haag 2008) 247-255.

acceptatie van Duits geld veranderde na het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog, waarover later meer.

Rond 1914 gingen sommige banken over tot het instellen van een minimum inlegbedrag van 50 cent of 1 gulden. Begin augustus 1914 zagen de banken dat er meer spaargeld dan normaal in augustus werd teruggevraagd. Om problemen te voorkomen werd op centraal niveau besloten dat er per persoon niet meer dan 25 gulden per week kon worden opgenomen. Toen de rust weer wat was teruggekeerd werd dat bedrag per 26 augustus verruimd tot 100 gulden per week per boekje en per 14 september tot 300 gulden. Op 24 oktober waren alle beperkingen weer voorbij.³⁹

Zeker in de in vele opzichten moeilijke en economisch zware jaren 1914-1918 werden de leden en de overige dorpsbewoners aangespoord om meer te sparen, omdat er in sommige periodes minder werd ingelegd dan in voorgaande jaren. Ook speelde mee dat er veel spaargeld werd teruggevraagd en niet duidelijk was hoe het spaargedrag zich gedurende het jaar zou ontwikkelen.⁴⁰ Aan het einde van 1914 kon opgelucht worden vastgesteld dat er dat jaar toch meer, zij het minder dan in andere jaren, spaargeld was binnengekomen dan er door de banken was terugbetaald.⁴¹ Niettemin bleef spaargeld in de jaren 1914-1918 een aandachtspunt van de kassier en het bestuur.

In het voorjaar van 1915 drong de kassier van Wijnandsrade in de algemene vergadering er bij de aanwezigen op aan dat er meer spaargeld moest binnenkomen. 'Sinds augustus is de oorlog en vooral de daardoor ontstane lage koers van der marken daarop van grooten invloed geweest, maar dat neemt niet weg dat er nog heel wat geld naar de Boerenleenbank kan gebracht worden, dat nu renteloos ligt'. De adviseur onderstreepte de woorden van de kassier en spoorde leden en niet-leden aan gebruik te maken van de bankinstelling.⁴² Een vergelijkbare oproep was in 1917 te horen op de algemene vergadering in het veel grotere Schinnen, waar de voorzitter de 110 aanwezige leden wees op de mogelijkheid dat zij ook kleine sommen konden inleggen, dat het geld bij de bank goed werd bewaard en dat het te allen tijde kon worden opgevraagd.⁴³ In beide gevallen, maar ook bij de naburige boerenleenbanken laten de cijfers over de jaren 1914-1918 een jaarlijkse groei zien van spaargeld en een vermeerdering van het aantal spaarders. Verder laten de cijfers zien dat in die jaren de omvang van de verleende voorschotten achterblijven bij de aanwas van ingelegde spaargelden, maar de mate waarin verschilt per bank.⁴⁴

39 CCB, Jaarverslag over 1914, 8.

40 *Ibidem*; idem, Statistiek aangesloten banken, 1914-1918.

41 *Ibidem*, 1914.

42 ARN, CZL inv.nr. WYN_02; Notulen algemene vergadering, 15 maart 1915.

43 ARN, CZL inv.nr. SCH_09; Notulen algemene vergadering, 29 april 1917.

44 CCB, Statistiek aangesloten banken, 1914-1918.

Wapenschild van de in 1898 in Eindhoven opgerichte Coöperatieve Centrale Boerenleenbank. Collectie Rabobank Bedrijfshistorie.

Coöperatieve Centrale Boerenleenbank

Om de kleinschaligheid van de lokale kredietcoöperaties te ondervangen voorzag het systeem-Raiffeisen in een aansluiting bij een overkoepelende organisatie. Met steun van de boerenbonden ontstonden in 1898 achtereenvolgens de Coöperatieve Centrale Raiffeisen-Bank (CCRB) in Utrecht en de Coöperatieve Centrale Boerenleenbank (CCB) in Eindhoven. De laatstgenoemde organisatie ontstond uit de heersende onvrede bij de zuidelijke bonden (waaronder de LCB) over onder meer het ledenbeleid van de CCRB. Deze accepteerde namelijk uitsluitend leden die een coöperatieve vereniging waren. De vertegenwoordigers van de zuidelijke bonden gaven echter de voorkeur aan erkende verenigingen als rechtsvorm voor de banken. In het laatste geval waren de eisen minder streng en minder uitgebreid. In tegenstelling tot de Utrechtse organisatie zou de CCB vervolgens beide rechtsvormen toestaan. Voor de governance en de werking van het landbouwkrediet maakte het verschil in juridische basis echter niet uit. Wel was er sprake van een onderscheid op grond van levensbeschouwing, waarbij de CCB een katholieke signatuur had en de CCRB weldra een algemeen karakter kreeg, maar feitelijk protestants-christelijk georiënteerd was.⁴⁵

45 S. de Boer en C. Graafsma, *De andere bank. De Rabobank en het coöperatief bankeren* (Rabobank 2002) 10.

De coöperatieve centrale bankorganisaties zouden voor hun ledenbanken een aantal rollen en taken vervullen. Zij werden belangenbehartiger, kenniscentrum, bank der banken, girocentrale, centraal beleggingsinstituut en controleorgaan. Naast het lokale toezicht, waarvan de aard en de frequentie lokaal waren vastgelegd, hield de centrale organisatie via regelmatige inspecties namelijk toezicht op het beheer en de administratie van de ledenbanken. Deze situatie was een uitvloeisel van de dubbele coöperatieve structuur en statutaire verplichtingen.

Ook na de oprichting bleven de boerenbonden betrokken bij de CCB, waarbij zij het recht van aanbeveling hadden voor de benoeming van leden van de raad van toezicht van de centrale organisatie. Tot 1914 was dit recht voorbehouden aan de boerenbonden in Noord-Brabant en Limburg.⁴⁶ Zo hadden namens de Limburgse bond onder andere J.H.H. Pijls uit Schinnen en jhr. mr. L.H.J.F. van der Maersen de Sombreff uit Hulsberg zitting in de raad van toezicht. Beiden vervulden tevens een bestuursfunctie bij de bank in hun woonplaats. De boerenbonden zouden op bestuurlijk niveau tot de Tweede Wereldoorlog een belangrijke vinger in de pap houden.

Tabel 1: Boerenleenbanken aangesloten bij CCB per provincie

Provincie	1898	1900	1905	1910	1915	1920
Noord-Brabant	14	31	67	108	147	188
Limburg	9	13	54	100	121	140
Gelderland	-	1	11	24	42	66
Overijssel	-	-	3	18	32	43
Zuid-Holland	-	-	7	13	20	23
Zeeland	-	1	7	7	6	7
Noord-Holland	-	-	4	4	5	5
Drenthe	-	-	-	4	5	7
Utrecht	-	-	-	4	5	6
Groningen	-	-	1	1	1	-
Friesland	-	-	-	-	2	5
Totaal	23	46	154	283	386	490

Bron: CCB, Statistiek aangesloten banken.

46 CCB, Jaarverslag over 1914, 9.

Borstbeeld van mgr. Th. van der Marck (1868-1953), geestelijk adviseur van de Coöperatieve Centrale Boerenleenbank in Eindhoven.
Foto: Bart Versteeg, Den Haag.

Zoals blijkt uit tabel 1 groeide het aantal boerenleenbanken dat zich aansloot bij de CCB snel, van 23 in 1898 tot 490 in 1920. In een tijdsbestek van 22 jaar vermeerderde het totaal aantal leden van circa 1.000 tot ruim 56.000. Eenzelfde, zij het nog snellere groei, voltrok zich bij de CCRB in Utrecht. Tussen 1904 en 1921 heeft er nog een derde centrale organisatie bestaan, te weten de Coöperatieve Centrale Christelijke Boerenleenbank (CCCB) in Alkmaar, die voor dit verhaal verder nauwelijks van enige betekenis is. Daarnaast waren er in heel Nederland nog een onbekend aantal niet-aangesloten landbouwkredietbanken.

De centrale bankorganisaties stimuleerden evenals de boerenbonden de verbreiding van het boerenleenbankwezen. In Limburg gebeurde dat onder andere door CCB-‘inspecteur voor de boerenleenbanken in Limburg’, kapelaan

J.M. Souren (1868-1951) uit Maastricht en het lid van de CCB-raad van toezicht, kapelaan Th.H.A.M. van der Marck (1868-1953). De laatstgenoemde was in 1898 betrokken geweest bij de vorming van de Boerenleenbank in Heel en stond als secretaris van de oprichtingsvergadering aan de wieg van de CCB. Wegens zijn overplaatsing naar Roermond moest hij zijn lidmaatschap van de bank in Heel en zijn toezichtfunctie bij de CCB in 1906 neerleggen. Om hem voor de organisatie te behouden benoemde de CCB hem toen tot haar geestelijk adviseur.⁴⁷ Buiten de organisatie werd hij bekend als auteur van het leerboek *Boerenleenbanken volgens het systeem-Raiffeisen*, dat in 1924 verscheen in de 14-delige serie *Het Bankwezen*. Ruim vier decennia lang zou mgr. Van der Marck in belangrijke mate de CCB-organisatie vorm geven.

Lokaal besloten de leden over het lidmaatschap van hun bank van de centrale organisatie. Met de groei van het georganiseerde landbouwkrediet kwamen er centrale voorschriften waaraan de ledenbanken zich dienden te onderwerpen. Zo waren de ledenbanken volgens de – door hen zelf goedgekeurde – statuten verplicht zich te onderwerpen aan de centrale inspectie en de boekhouding overeenkomstige centrale voorschriften. Mettertijd werden de statuten enige malen aangepast om ze in overeenstemming te brengen met de groei van de organisaties en met de nationale wet- en regelgeving.

Begin twintigste eeuw beschikten beide centrale organisaties over een inspectieafdeling. De inspecteurs controleerden één of meer malen per jaar de lokale banken. Bij die gelegenheid onderwierpen zij de administratie en het beheer van de banken aan een uitvoerige controle en toetsten zij de naleving van de statuten, van interne regelgeving en van de wet- en regelgeving. Na elke inspectie besprak de inspecteur zijn bevindingen met de leiding en de kassier van de betreffende bank. Voorts had de centrale inspectie tot taak te waarschuwen als door niet tijdige aflossingen of overmatige kredietverlening de liquiditeit van de lokale bank in gevaar dreigde te komen.⁴⁸ Gedurende de vier oorlogsjaren vroeg de interne organisatie van de aangesloten banken en van haar centrale organisatie de nodige aandacht, mede doordat zich nieuwe partijen meldden voor een financiering door de banken en de effecten die de oorlog had op de landbouw.⁴⁹ Daarnaast was er nog de problematiek rond de markten.

47 'In memoriam Mgr. Th.H.A.M. van der Marck', CCB, *Maandelijkse Mededelingen*, 1 september 1953.

48 In de periode 1900-1915 ontvingen de centrales een overheidsbijdrage. Zie J. Mooij, 'De Rabobank en het bancaire toezicht in Nederland, 1880-1980', in: Wim Boonstra, Hans Groeneveld en Enrico Versteegh (red.), *Nieuw vertrouwen na de crisis. Over bancaire leiderschap, toezicht, onderwijs en Europa* (Amsterdam 2014) 269-288.

49 Van Campen, Hollenberg en Kriellaars, *Landbouw en landbouwkrediet*, 169-200.

De oorlogsjaren 1914-1918

Hoewel Nederland buiten de Eerste Wereldoorlog bleef, leidden de oorlogshandelingen buiten de landgrenzen vanaf begin augustus 1914 ook in Nederland tot een ontwrichting van het economische leven die in feite tot 1919 aanhield. De gevolgen van het uitbreken van de oorlog waren zeker in Limburg merkbaar. Dat hing onder andere samen met de economische en sociale relaties met het omringende buitenland, die vaak al dateerden uit de vorige eeuw of soms zelfs nog langer terug. De verwevenheid met het omringende buitenland was ook vele decennialang zicht- en merkbaar in de geldcirculatie waarbij de gulden, ondanks haar status van wettig betaalmiddel, het vreemde geld was en soms zelfs onvoldoende beschikbaar. Vanaf 1 mei 1907 waren betalingen in Belgisch geld niet langer toegestaan in de zuidelijke grensgebieden. Aan de vooravond van de Eerste Wereldoorlog kwam een vergelijkbaar verbod voor Duits geld eveneens ter sprake, maar daar bleef het bij.

Vreemd geld

Na het uitbreken van de oorlog zakten de koersen van de mark ten opzichte van de gulden. Deze ontwikkeling plus het stilvallen van de handel had tot gevolg dat over de hele linie de prijzen stegen. Sommigen namen bij de bank spaargeld op om zo de gevolgen van de teruglopende inkomsten te kunnen opvangen. Zoals hierboven al werd vermeld, waren er in de maanden augustus-oktober van 1914 bij de boerenleenbanken beperkende maatregelen van kracht om de uitstroom van spaargelden aan banden te leggen. Daarnaast kwam er onder andere bij de banken in Zuid-Limburg minder spaargeld binnen. ‘...door de enorm slechte’ wisselkoersen van marken en Belgische franken was het voor boeren en handelaren onaanvaardbaar om de ontvangsten uit de verkoop van vee of land- en tuinbouwproducten in Duitsland of België naar de bank te brengen. Boeren en handelaren bewaarden de opbrengsten daarom liever thuis in de hoop dat de wisselkoersen zouden verbeteren.⁵⁰ Terwijl er onduidelijkheid heerste over de in- en uitstroom van spaargelden ontvingen de bankbesturen meer leenaanvragen. Gezien de onduidelijke omstandigheden verbood de CCB haar ledenbanken voorschotten te verlenen aan na 2 augustus toegetreden leden. Later zou zij deze maatregel weer versoepelen. In de maanden daarna steeg het aantal leenaanvragen door kleine middenstanders. Volgens de statuten konden de boerenleenbanken – ook die in Zuid-Limburg – alleen kredietaanvragen in behandeling nemen, die betrekking hadden op de landbouw en dus niet van winkeliers en niet-

50 *Ibidem*, 180-182.

Spaarpot, Collectie Rabobank Bedrijfshistorie.

landbouwers.⁵¹ Gezien de bijzondere omstandigheden stemde ook de CCB ermee in dat daarvoor nu een uitzondering werd gemaakt.

Veel meer aandacht van zowel de bankbesturen als van de CCB vergde de 'Marken-kwestie' door het verder wegzakken van de koers van de mark. In het najaar van 1914 was de CCB al overgegaan om ontvangen marken te crediteren tegen de dagkoers in plaats van op afrekening (koers van 55 cent waarbij de definitieve afrekening volgde na verkoop).⁵² In april 1915 liet de CCB de ledenbanken per circulaire weten dat zij geen Duits geld meer accepteerde. Op het al gedeponeerde Duits geld werd nog wel 3 procent interest vergoed in marken. Vervolgens kwam de Marken-kwestie ter sprake op de algemene vergadering van de CCB in juni 1915, omdat deze problematiek in meer grensregio's speelde. Enkele boerenleenbanken en een onbekend aantal van hun leden beschikten over grote sommen Duits geld. Daarom had het bestuur gemeend '... naar een middel te moeten zoeken, om dit geld rentegevend te maken en den houders gelegenheid te schenken het later, wanneer de koers gunstiger zal zijn dan tegenwoordig, tegen

51 CCB, *Officiëel Verslag der Algemeene Vergadering*, 21 juni 1915, 22.

52 *Ibidem*, 15 december 1914, 65.

Hollandsch geld om te zetten.’ Dat had geleid tot het besluit om een afzonderlijk deposito te openen voor Duits geld. In het vervolg konden de aangesloten banken en hun leden hun marken naar de CCB zenden die er twee procent rente over vergoedde. Verder gold dat: ‘De zending geschiedt onder de nadrukkelijke voorwaarde, dat de deposant voor eigen risico de Centrale Bank opdraagt het geld uit te zetten bij de Preussische Central Genossenschaft-Kasse te Berlijn. Deze belegging is bijzonder solide’, aldus het vergaderverslag. Daar was echter een kleine ‘maar’ bij, want ‘Als Nederland onverhoopt met Duitschland in oorlog mocht komen, zal het moeilijk, misschien onmogelijk zijn, het geld dadelijk uit Berlijn terug te krijgen. Onze Centrale Bank maakt bij het aannemen van het Deutsche geld dan ook het beding, dat zij het den deposant niet behoeft terug te geven, indien zij het zelf niet uit Berlijn terug kan krijgen.’⁵³ Nog geen twee jaar later, in maart 1917, achtte het CCB-bestuur het niet langer gewenst om marken in deposito te nemen, omdat ‘... geacht mag toch worden, dat de nu nog los komende Markten voor het overgrote meerendeel worden verkregen door den smokkelhandel’. De boerenleenbanken zouden om die reden eveneens geen marken meer aannemen.⁵⁴

Nieuwe klantgroepen

Tijdens de oorlogsjaren dienden zich bij de banken nieuwe klantgroepen aan. Daaronder bevonden zich ook de boerenbonden. Al een kleine 20 jaar regelden de lokale boerenbonden de gezamenlijke inkoop van meststoffen en veevoeders voor hun leden. De bonden genoten krediet van de leveranciers zodat zij nauwelijks een beroep hoefden te doen op de boerenleenbank. Dat veranderde na 1 augustus 1914, toen leveranciers contante betaling verlangden, soms zelfs voor afzending van de goederen. De boerenbonden beschikten niet over bedrijfskapitaal en moesten zodoende noodgedwongen, zoals in het najaar van 1914 in Schinnen, een beroep doen op de boerenleenbank.⁵⁵ Gezien de buitengewone situatie ging de CCB hiermee akkoord met dergelijke leningen in rekening-courant, mits de bestuurders van de betreffende bonden zich hoofdelijk borgstelden. Vanwege de grote bedragen die daarmee gemoeid gingen, moesten de banken per aanvraag vooraf goedkeuring aan de CCB vragen.⁵⁶

Een tweede nieuwe klantgroep waren de gemeentebesturen die tijdens deze oorlogsjaren een belangrijke rol kregen in de voedselvoorziening. Dit was een uitvloeisel van de nieuwe overheidsmaatregelen voor allerlei sectoren van

53 *Ibidem*, 21 juni 1915, 22-23.

54 CCB, Notulen der 160e Bestuursvergadering, 12 maart 1917.

55 ARN, CZL inv.nr. SCH_09; Schrijven aan CCB, 15 november 1914.

56 CCB, *Officieel Verslag der Algemeene Vergadering*, 21 juni 1915, 4-5.

de Nederlandse economie waaronder de landbouw. Op 3 augustus 1914 was de Levensmiddelenwet afgekondigd om te voorkomen dat door hamsteren van de bevolking er voedseltekorten en prijsstijgingen zouden ontstaan. Hoewel deze wet primair een preventief karakter had, gaf zij burgemeesters de bevoegdheid om onder bepaalde voorwaarden beslag te leggen op huishoudelijke goederen, levensmiddelen en brandstoffen om die vervolgens tegen redelijke prijzen ter beschikking te stellen aan de inwoners.⁵⁷ Door de geringe voorraad aan broodgraan en de snel stijgende graanprijzen gingen de autoriteiten al snel over tot inbeslagname van tarwe en rogge. In 1915 werden boeren verplicht rogge te leveren. Echter menig Zuid-Limburgs gemeentebestuur beschikte niet over voldoende middelen om hen te betalen en wendde zich vervolgens tot de plaatselijke boerenleenbank om een voorschot. Of het bankbestuur kreeg na afkondiging van de Distributiewet in augustus 1916, zoals in Hulsberg, de aanvraag voor een voorschot in rekening-courant ‘...om te voorzien in het noodige kasgeld voor de verstrekking van goedkope levensmiddelen aan alle ingezetenen’.⁵⁸ Afhankelijk van het gevraagde bedrag moesten de banken de lening ter goedkeuring aan de CCB voorleggen.

Na de oorlog namen de economische activiteiten weer toe, zo blijkt uit de activiteiten van de verschillende boerenleenbanken in Zuid-Limburg. Er kwamen nieuwe financieringsaanvragen binnen voor leningen ten behoeve van de aankoop/uitbreiding van boerderijen of voor aankoop van een perceel land of de uitbreiding van de veestapel etc. Ook kregen sommige banken nu meer aanvragen voor de financiering van de aankoop van een woning of een stuk grond. De verdere ontwikkeling en de groei van de boerenleenbanken en de andere coöperaties in de agrarische sector in Limburg zette zich voort, maar de beschrijving daarvan valt echter buiten het bestek van deze bijdrage.

Tot besluit

In de tweede helft van de negentiende eeuw kwamen er in Zuid-Limburg, net als in de rest van Nederland, verschillende nieuwe samenwerkingsverbanden van boeren tot stand. De vorming en naderhand ook formele oprichting van deze verenigingen was dikwijls geïnitieerd en gestimuleerd door de landbouwmaatschappijen, land- en tuinbouwverenigingen, de boerenbonden en door de dorpsclerus. Deze naar Duits voorbeeld gevormde dorpsverenigingen (casino's) organiseer-

57 I.J. Brugmans, *Paardenkracht en Mensenmacht. Sociaal-Economische Geschiedenis van Nederland, 1795-1940* (Leiden 1983) 435-458.

58 ARN, CZL inv.nr. HUL01_08.

den de aankoop van mest- en hulpstoffen, regelden onderlinge verzekeringen en organiseerden landbouwonderwijs en voorlichting. Vanaf het einde van de negentiende eeuw zouden deze activiteiten in de provincie Limburg grotendeels worden overgenomen door de Limburgsche Christelijke Boerenbond/Limburgsche Landbouw Bond en de met hun steun opgerichte coöperaties. Van meet af aan ijverde de Limburgse boerenbond voor de oprichting van kredietcoöperaties naar het systeem-Raiffeisen. Deze boerenleenbanken boden hun leden naast een meer op de agrarische sector passende en goedkopere financieringsmogelijkheid ook zeggenschap in bancaire zaken. Daarbij openden zij voor de hele dorpsgemeenschap de mogelijkheid om te sparen en over het spaartegoed bij de bank rente te ontvangen.

De oprichting en ontwikkeling van de boerenleenbanken werd in hoge mate bepaald door de plaatselijke omstandigheden, maar het gros van de boerenleenbanken ontstond in de periode 1900 en 1920. In Zuid-Limburg kwamen tussen 1896 en 1920 een 30-tal boerenleenbanken tot stand die zich op een na allemaal aansloten bij de Coöperatieve Centrale Boerenleenbank in Eindhoven. Anders dan bij haar ledenbanken uit Noord-Brabant konden in deze periode bij haar ledenbanken in Limburg ook niet-boeren terecht voor een financiering. Voor alle boerenleenbanken overigens gold dat de mogelijkheden tot kredietverlening vooral afhankelijk was van de hoeveelheid ingelegde spaargelden. Bij de Zuid-Limburgse banken konden dat guldens zijn, maar ook marken en Belgische franken. Gezien de geografische ligging en de oriëntatie op het omringende buitenland voor de inkoop en afzet van landbouwproducten en de handel in vee, maar ook door de opbrengst van bijvoorbeeld pachten was er veel vreemde munt in omloop. Hoe gangbaar deze situatie was, bleek wel uit de problemen die ontstonden na het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog in augustus 1914. Deze oorlogsjaren zorgden voor een kentering. In hoeverre deze van tijdelijke of permanente aard was zal toekomstig onderzoek moeten uitwijzen. Datzelfde geldt voor tal van andere economische, sociale, organisatorische en bancaire aspecten die in deze verkennende bijdrage over de vroege geschiedenis van de coöperatieve boerenleenbanken in Zuid-Limburg niet aan bod zijn gekomen.